

Ks. Sylwester Gaworek

PWTW

NAUKA ŚW. GRZEGORZA WIELKIEGO O KONTEMPLACJI I JEJ WPLYW NA DOKTRYNĘ MISTYCZNĄ ŚW. TOMASZA Z AKWINU

Św. Grzegorz Wielki to Ojciec Kościoła, który jest bardzo często cytowany w pismach św. Tomasza z Akwinu¹. W tekstach dotyczących problematyki poznania mistycznego jego obecność zaznacza się bardzo wyraźnie, choć z różną intensywnością. Bardzo często cytowany jest w *Sumie Teologicznej*, II-II, w kwestiach 179-182, dedykowanych życiu kontemplacyjnemu: więcej niż 50 cytatów! To o wiele więcej niż inni cytowani autorzy – łącznie ze św. Augustynem². W innych tekstach Tomasza cytaty pochodzące z dzieł Grzegorza są o mniej liczne³. Bezpośrednie odwołania

---

¹ We wszystkich dziełach Grzegorz wymieniany jest ponad 3000 razy (por. R. BUSA, *Thesaurus*, Milano 1993, s. 224). Najczęściej cytowanymi dziełami są *Homiliae 22 in Ezechielem* (601 razy) i *Moralia in Job* (595 razy).

² Teksty wzięte z pism Grzegorza użyte są w następujący sposób:

- 20 razy służą do sformułowania obiekcji
- 13 razy znajdują się w argumentach *sed contra*
- 17 razy są cytowane w odpowiedziach na zarzuty
- 4 razy pojawiają się w głównej części artykułu: jeden raz w kwestii 18 i trzy razy w kwestii 182.

Por. D.G. TURBESSI, *La vita contemplativa. Dottrina tomistica e sua relazione alle fonti*, Roma 1944, s. 124. Na stronie 125 w przypisie 3 wymienione są wszystkie bezpośrednie cytaty zawarte w qq. 179–182.

³ Oto jak rozłożone są cytaty z Grzegorza w niektórych innych pismach tomaszowych dotyczących poznania mistycznego:

do słów Grzegorza z pewnością świadczą o tym, że jest on ważnym źródłem, z którego Tomasz lubi często korzystać w swoich rozważaniach na temat poznania mistycznego. W poniższym artykule ograniczymy się najpierw do syntetycznego przedstawienia niektórych najważniejszych punktów nauczania św. Grzegorza na temat życia kontemplacyjnego zasymilowanych przez św. Tomasza w jego doktrynie mistycznej. Następnie skupimy się w naszych rozważaniach na problematyce dotyczącej możliwości widzenia istoty Boga w obecnym życiu, w którym to punkcie dostrzec można zasadnicze rozbieżności w stanowiskach obu autorów⁴.

1. Kontemplacja – jej istota i uwarunkowania

Zasadnicze doktrynalne zbieżności między nauką św. Grzegorza Wielkiego na temat kontemplacji a koncepcją poznania mistycznego św. Tomasza z Akwinu dotyczą następujących kwestii:

1. Św. Grzegorz wyróżnia dwa typy życia: czynne i kontemplacyjne: „*Duae etenim vitae sunt, in quibus eos omnipotens Deus per sacram eloquium erudit, activa videlicet et contemplativa*”⁵. Również św. Tomasz, odwołując się wprost do Grzegorza, podziela pogląd, że życie ludzkie dzieli się na czynne i kontemplacyjne⁶. Doktor

- a. ani razu w *C.G.*, lib. III, cap. 47-63 (na temat *visio Dei per essentiam*);
- b. 4 razy w *De Ver.*, q. 10, a. 1 (*Utrum mens in statu viae possit videre Deum per essentiam*);
- c. raz w *S.Th.*, I, q. 12 (*Quomodo Deus a nobis cognoscatur*);
- d. raz w *S.Th.*, II-II, q. 175 (*De raptu*);
- e. 12 razy w *S.Th.*, II-II, qq. 171-174 (*De prophetia*).

⁴ Kwestia wpływu Grzegorza Wielkiego na doktrynę mistyczną św. Tomasza z Akwinu jest kwestią rzadko poruszaną przez historyków idei filozoficznych i teologicznych. Jest to właściwie temat słabo zbadany, traktowany często dość marginalnie. Jeśli chodzi o polską literaturę przedmiotu, to wypada wspomnieć dwie pozycje, w których można znaleźć pewne nawiązania do poruszanej tutaj kwestii: W. FURMAN, *Wpływ św. Grzegorza na św. Tomasza w doktrynie o darach Ducha Świętego*, Lublin 1961; P. GWIAZDA, *Życie kontemplacyjne według św. Grzegorza Wielkiego*, Warszawa 2010.

⁵ Por. *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 952 D.

⁶ *Sed contra est quod Gregorius, super Ezech., dicit: ‘Duae sunt vitae in quibus nos omnipotens Deus per sacram eloquium erudit: activa videlicet et contemplativa’* (*S.Th.*, II-II, q. 179, a. 1, sc). Ponieważ artykuł jest analizą porównawczą tekstów Grzegorza

Anielski jednak – inaczej niż Grzegorz – rozróżniając dwa typy ludzkiej aktywności, opiera swoje rozumowanie na postulatach o charakterze filozoficznym, wyjaśniając, że rozróżnienie to swoje ostateczne uzasadnienie znajduje w samej naturze człowieka:

Respondeo dicendum quod, sicut dictum est, divisio ista datur de vita humana, quae quidem attenditur secundum intellectum. Intellectus autem dividitur per activum et contemplativum: quia finis intellectivae cognitionis vel est ipsa cognitio veritatis, quod pertinet ad intellectum contemplativum; vel est aliqua exterior actio, quod pertinet ad intellectum practicum sive activum. Et ideo vita etiam sufficienter dividitur per activam et contemplativam⁷.

2. Według Grzegorza życie kontemplacyjne nie dotyczy jedynie władzy intelektualnej, lecz także wolitywnej, ten bowiem naprawdę pragnie widzieć Boga, kto Go kocha:

Contemplativa vero vita est charitatem quidem Dei proximi tota mente retinere, sed ab exteriori actione quiescere, soli desiderio conditoris inhaerere, ut nil jam agere libeat, sed, calcatis curis omnibus, ad videndam faciem sui Creatoris animus inardescat; ita ut jam noverit carnis corruptibilis pondus cum moerore portare, totisque desideriis appetere illis hymnidicis angelorum choris interesse, admisceri coelestibus civibus, de aeterna in conspectu Dei incorruptione gaudere. In palmo itaque manus et digiti tenduntur. Sed parum quid de mensura cubiti per palmum contingitur, quia quantolibet amore animus ardeat, quantalibet virtute se in Deum

---

i Tomasza, to z uwagi na to, że większość tekstów Grzegorza nie jest przetłumaczona na język polski, analiza oparta będzie w całości na tekstach łacińskich.

⁷ *Respondeo dicendum quod, sicut dictum est, divisio ista datur de vita humana, quae quidem attenditur secundum intellectum. Intellectus autem dividitur per activum et contemplativum: quia finis intellectivae cognitionis vel est ipsa cognitio veritatis, quod pertinet ad intellectum contemplativum; vel est aliqua exterior actio, quod pertinet ad intellectum practicum sive activum. Et ideo vita etiam sufficienter dividitur per activam et contemplativam (S.Th., II-II, q. 179, a. 2, corp.).*

cogitatione tetendit, non jam quod amet perfecte videt, sed adhuc inchoat videre quod amat⁸.

Św. Tomasz podziela to przekonanie, odwołując się wprost do słów Grzegorza:

Sed contra est quod Gregorius ibidem dicit, quod ‘contemplativa vita est caritatem Dei et proximi tota mente retinere, et soli desiderio Conditoris inhaerere’ Sed desiderium et amor ad vim affectivam sive appetitivam pertinet, ut supra habitum est. Ergo etiam vita contemplativa habet aliquid in vi affectiva sive appetitiva⁹

Doktor Anielski precyzuje dodatkowo, że życie kontemplacyjne, chociaż zasadniczo realizuje się w poznaniu, w aktach intelektu, obejmuje również akty woli – władzy pożądawczej:

Et ideo vita contemplativa, quantum ad ipsam essentiam actionis, pertinet ad intellectum: quantum autem ad id quod movet ad exercendum talem operationem, pertinet ad voluntatem¹⁰

3. W *Sum. Theol*, II-II, q. 180, a. 2: „*Utrum virtutes morales pertineant ad vitam contemplativam*”, w argumencie *sed contra* Doktor Anielski przytacza stwierdzenie Grzegorza, według którego „*ad contemplativam vitam pertinet ‘ab exteriori actione quiescere’*”¹¹. Opierając się na tym stwierdzeniu, św. Tomasz wyciąga wniosek, że cnoty moralne, przyporządkowane do działań zewnętrznych, nie należą do życia kontemplacyjnego¹². Akwinata natychmiast jednak

⁸ Por. *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 953.

⁹ *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 1, sc.

¹⁰ Tamże, corp.

¹¹ *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 763; por. także *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 953.

¹² *Sed contra est quod virtutes morales ordinantur ad exteriores actiones. Sed Gregorius dicit, in VI Moral., quod ad contemplativam vitam pertinet ‘ab exteriori actione qui-*

precyzuje w głównej części artykułu, w jakim sensie można powiedzieć, że również cnoty moralne należą do życia kontemplacyjnego:

Respondeo dicendum quod ad vitam contemplativam potest aliquid pertinere dupliciter: uno modo, essentialiter; alio modo, dispositive. Essentialiter quidem virtutes morales non pertinent ad vitam contemplativam. Quia finis contemplativae vitae est consideratio veritatis. Ad virtutes autem morales 'scire quidem', quod pertinet ad considerationem veritatis, 'parvam potestatem habet', ut Philosophus dicit, in II Ethic.. Unde et ipse, in X Ethic., virtutes morales dicit pertinere ad felicitatem activam, non autem ad contemplativam. Dispositive autem virtutes morales pertinent ad vitam contemplativam. Impeditur enim actus contemplationis, in quo essentialiter consistit vita contemplativa, et per vehementiam passionum, per quam abstrahitur intentio animae ab intelligibilibus ad sensibilia; et per tumultus exteriores. Virtutes autem morales impediunt vehementiam passionum, et sedant exteriorum occupationum tumultus. Et ideo virtutes morales dispositive ad vitam contemplativam pertinent¹³.

4. Jeśli chodzi o kwestię, czy życie kontemplacyjne polega jedynie na kontemplacji samego Boga, czy także jakiejś innej prawdy¹⁴, Św. Tomasz, dzieląc zasadniczo pozycję Grzegorza, wedle którego właściwym przedmiotem kontemplacji jest tylko Bóg¹⁵, precyzuje, że również skutki działania Bożego należą do kontemplacji – nie „*principaliter*” jednak, lecz tylko drugorzędnie:

Principaliter quidem ad vitam contemplativam pertinet contemplatio divinae veritatis, quia huiusmodi contemplatio est finis totius humanae

---

escere' Ergo virtutes morales non pertinent ad vitam contemplativam (S.Th., II–II, q. 180, a. 2, sc.).

¹³ S.Th., II–II, q. 180, a. 2, corp.

¹⁴ Por. S.Th., II–II, q. 180, a. 4: *Utrum vita contemplativa solum consistat in contemplatione Dei, an etiam in consideratione cuiuscumque veritatis.*

¹⁵ Por. S.Th., II–II, q. 180, a. 4, sc.

vitae [...] Sed quia per divinos effectus in Dei contemplationem manuducimur, secundum illud Rom. I, 'Invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta, conspiciuntur', inde est quod etiam contemplatio divinorum effectuum secundo ad vitam contemplativam pertinet, prout scilicet ex hoc manuducitur homo in Dei cognitionem¹⁶.

5. W q. 180, a. 7: „*Utrum contemplatio delectationem habeat*”, św. Tomasz, aby potwierdzić swoje przekonanie, że „*in vita contemplativa non solum est delectatio ratione ipsius contemplationis, sed ratione ipsius divini amoris*”¹⁷, odwołuje się do Grzegorza aż sześć razy¹⁸.
6. Według św. Grzegorza życie kontemplacyjne zaczyna się na ziemi, lecz tylko w niebie będzie mogło osiągnąć swoją doskonałość: „*Cum praesenti saeculo vita aufertur activa; contemplativa autem hic incipitur, ut in coelesti patria perficiatur*”¹⁹. Św. Tomasz zgadza się w pełni z tym stwierdzeniem i dlatego tak często przytacza je w swoich pismach²⁰. Oprócz tego, Doktor Anielski, na mocy zasady: „*nulla actio potest diu durare in sui summo*”²¹, stwierdza, że życie kontemplacyjne na ziemi polega, między innymi, również na tym, że nie może ono trwać zbyt długo w swojej najwyższej formie²². Tym wyjaśnieniem odnosi się on do tekstu Grzegorza, zawartego w zarzutach, w którym św. Doktor podkreśla krótkotrwałość aktu kontemplacji²³.

¹⁶ *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 4, corp.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 7: obi. 2; sc.; ad 1; ad 2; ad 3; ad 4. Wszystkie te teksty zostały wzięte z tej samej homilii Grzegorza (por. np. *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 956: *contemplativae etenim vitae amabilis valde dulcedo est, quae super semetipsam animam rapit*).

¹⁹ *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 954.

²⁰ Por. *In III Sent.*, d. 35, q. 1, a. 4, qu. 3, obi. 3; tamże, sc. 1; *De Ver.*, q. 11, a. 4, obi. 1 e corp.; *C.G.*, lib. III, cap. 63; *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 8, sc.; tamże, II–II, q. 181, a. 4, sc.; tamże, II–II, q. 182, a. 2, obi. 2.

²¹ *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 8, ad 2.

²² Por. *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 8, ad 2.

²³ Por. *S.Th.*, II–II, q. 180, a. 8, obi. 2. Chodzi o tekst wzięty z: *Moralia in Job*, V, 33: PL 75, 711. Można wskazać szereg innych tekstów, w których św. Grzegorz mówi o krót-

7. Życie kontemplacyjne – według Grzegorza – jest bardziej zasługujące niż życie czynne: „*Magna sunt activae vitae merita, sed contemplativae potiora*”²⁴. Doktor Anielski w II-II, q. 182, a. 2 stawia następujące pytanie: „*Utrum vita activa sit maioris meriti quam contemplativa*”, dzielając następnie w głównej części artykułu przekonanie Grzegorza. Zarówno dla św. Tomasza, jak i dla św. Grzegorza powodem większej zasługi życia kontemplacyjnego jest większa miłość Boga, którą ono w sobie zawiera:

Respondeo dicendum quod radix merendi est caritas, sicut supra habitum est. Cum autem caritas consistat in dilectione Dei et proximi, sicut supra habitum est, diligere Deum secundum se est magis meritorium quam diligere proximum, ut ex supra dictis patet. Et ideo illud quod directius pertinet ad dilectionem Dei, magis est meritorium ex suo genere quam id quod directe pertinet ad dilectionem proximi propter Deum. Vita autem contemplativa directe et immediate pertinet ad dilectionem Dei [...] vita autem activa ordinatur directius ad dilectionem proximi [...] Et ideo ex suo genere contemplativa vita est maioris meriti quam activa. Et hoc est quod Gregorius dicit, in III Homil. Ezech., ‘contemplativa est maior merito quam activa, quia haec in usu praesentis operis laborat’, in quo scilicet necesse est proximis subvenire; illa vero sapore intimo venturam iam requiem degustat, scilicet in contemplatione Dei²⁵.

---

kotrwałości aktu kontemplacji, na przykład: *Moralia in Job*, VIII, 30: PL 75, 832–833; *ibid.*, XXIII, 21: PL 76, 277; *ibid.*, XXIV, 6: PL 76, 292-293; *ibid.*, XXXI, 25: PL 76, 600; *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 955.

²⁴ *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 764. Tekst ten cytowany jest przez Tomasza w argumentacie *sed contra* artykułu 2, q. 182, II-II.

²⁵ *S.Th.*, II-II, q. 182, a. 2, corp. Trzy obiekcje artykułu drugiego zawierają każda tekst Grzegorza, mający być podstawą do wyciągnięcia wniosku o wyższości życia czynnego nad kontemplacyjnym w odniesieniu do zasługi. W swoich odpowiedziach na zarzuty św. Tomasz proponuje inna interpretację tekstów Grzegorza – z pewnością bardziej zgodną z intencją ich autora.

8. Według Doktora Anielskiego życie czynne, dobrze rozumiane, nie tylko nie przeszkadza życiu kontemplacyjnemu, lecz wręcz ku niemu dysponuje. Bez wątplenia, myśl tę zawdzięcza on Grzegorzowi, który często daje jej wyraz w swoich pismach:

Alio modo potest considerari vita activa quantum ad hoc quod interiores animae passiones componit et ordinat. Et quantum ad hoc, vita activa adiuvat ad contemplationem, quae impeditur per inordinationem interiorum passionum. Unde Gregorius dicit, in VII Moral., ‘cum contemplationis arcem aliqui tenere desiderant, prius se in campo per exercitium operis probent: ut sollicite sciant si nulla iam mala proximis irrogant, si irrogata a proximis aequanimiter portant, si obiectis bonis temporalibus nequaquam mens laetitia solvitur, si subtractis non nimio maerore sauciantur. Ac deinde perpendant si, cum ad semetipsos introrsus redeunt, in eo quod spiritualia rimantur, nequaquam secum rerum corporalium umbras trahunt, vel fortasse tractas manu discretionis abigunt’ Ex hoc ergo exercitium vitae activae confert ad contemplativam, quod quietat interiores passiones, ex quibus phantasmata proveniunt, per quae contemplatio impeditur²⁶.

9. W artykule 4 kwestii 182: „*Utrum vita activa sit prior quam contemplativa*”, widać dobrze, jak bardzo św. Grzegorz przyczynia się do sformułowania przez Tomasza własnej koncepcji. To właśnie przy pomocy jego tekstów przedstawione są obiekcje druga²⁷ i trzecia²⁸,

²⁶ *S.Th.*, II–II, q. 182, a. 3, corp. Ten tekst Grzegorza, przytoczony także w argumentie *sed contra* tego samego artykułu, znajduje się w *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 763.

²⁷ *S.Th.*, II–II, q. 182, a. 4, obi. 2: *Praeterea, Gregorius dicit, super Ezech.*, ‘*sciendum est quod, sicut bonus ordo vivendi est ut ab activa in contemplativam tendatur, ita plerumque utiliter a contemplativa animus ad activam reflectitur*’ *Non ergo simpliciter vita activa est prior quam contemplativa*. Tekst Grzegorza znajduje się w *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 954–955.

²⁸ *S.Th.*, II–II, q. 182, a. 4, obi. 3: *Praeterea, ea quae diversis competunt, non videntur ex necessitate ordinem habere. Sed vita activa et contemplativa diversis competunt, dicit enim Gregorius, in VI Moral.*, ‘*saepe qui contemplari Deum quieti poterant, occupa-*

jak i argument *sed contra*²⁹ Teksty Grzegorza cytowane są również w odpowiedziach na pierwszą i trzecią obiekcję. W tej ostatniej Grzegorz cytowany jest nawet trzy razy:

Ad tertium dicendum quod illi qui sunt proni ad passiones propter eorum impetum ad agendum, sunt similiter magis apti ad vitam activam propter spiritus inquietudinem. Unde dicit Gregorius, in VI Moral., quod ‘nonnulli ita inquieti sunt ut, si vacationem laboris habuerint, gravius laborent, quia tanto deteriores cordis tumultus tolerant, quanto eis licentius ad cogitationes vacat’ Quidam vero habent naturaliter animi puritatem et quietem, per quam ad contemplationem sunt apti, qui si totaliter actionibus deputentur, detrimentum sustinebunt. Unde Gregorius dicit, in VI Moral., quod ‘quorundam hominum ita otiosae mentes sunt ut, si eos labor occupationis excipiat, in ipsa operationis inchoatione succumbant’ Sed, sicut ipse postea subdit, ‘saepe et pigras mentes amor ad opus excitat; et inquietas in contemplatione timor refrenat’ Unde et illi qui sunt magis apti ad activam vitam, possunt per exercitium activae ad contemplativam praeparari, et illi nihilominus qui sunt magis ad contemplativam apti, possunt exercitia vitae activae subire, ut per hoc ad contemplationem paratiores reddantur³⁰.

---

tionibus pressi ceciderunt, et saepe qui occupati bene humanis usibus viverent, gladio suae quietis extincti sunt’ Non ergo vita activa prior est quam contemplativa. Tekst Grzegorza zawarty jest w *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 761.

²⁹ *S.Th.*, II–II, q. 182, a. 4, sc.: *Sed contra est quod Gregorius dicit, in III Homil. Ezech.*, ‘activa vita prior est tempore quam contemplativa, quia ex bono opere tenditur ad contemplationem.’ Tekst Grzegorza zawarty jest w *In Ezechielem*, lib. I, hom. 3: PL 76, 809.

³⁰ *S.Th.*, II–II, q. 182, a. 4, ad. 3. Wszystkie teksty Grzegorza cytowane w odpowiedzi na trzecią obiekcję pochodzą z: *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 761-1762 (Natomiast tekst cytowany w odpowiedzi *ad primum* został wzięty z *In Ezechielem*, lib. III, hom. 1: PL 76, 809). Warto przytoczyć cały ten fragment tekstu Grzegorza, w całej jego oryginalnej integralności, z którego zostały wzięte słowa cytowane przez Akwinatę, aby zobaczyć, z jaką inteligencją asymiluje on myśl Wielkiego Papieża: *Sed inter haec magno-pere sciendum est, quia valde inter se diversae sunt conspersiones animorum. Nonnulli namque hominum ita otiosae mentis sunt, ut si eos labor occupationis excipiat, in ipsa operis inchoatione succumbant; et nonnulli ita inquieti sunt, ut si vacationem laboris habuerint, gravius laborent, quia tanto deteriores cordis tumultus tolerant, quanto eis*

Obfitość tych wyraźnych odniesień do św. Grzegorza pokazuje jasno, jak bardzo św. Tomasz ceni jego doktrynę o pierwszeństwie życia kontemplacyjnego. Jednakże Doktor Anielski, będąc myślicielem bardziej systematycznym i precyzyjnym, udoskonala tę doktrynę, dodając ważne rozróżnienie między pierwszeństwem „*secundum naturam*” i „*quoad nos*” (tj. „*in via generationis*”). Według niego o pierwszeństwie życia kontemplacyjnego we właściwym sensie należy mówić jedynie tylko „*secundum suam naturam*”, lecz nie „*in via generationis*”, ponieważ w tym ostatnim znaczeniu pierwszeństwo przynależy życiu kontemplacyjnemu:

Respondeo dicendum quod aliquid dicitur esse prius dupliciter. Uno modo, secundum suam naturam. Et hoc modo vita contemplativa est prior quam activa, inquantum prioribus et melioribus insistit [...] Alio modo est aliquid prius quoad nos, quod scilicet est prius in via generationis. Et hoc modo vita activa est prior quam contemplativa, quia disponit ad contemplativam [...] Dispositio enim in via generationis praecedit formam, quae simpliciter et secundum naturam est prior³¹.

Wszystkie te punkty, w których staraliśmy się przeanalizować relacje zachodzące między św. Tomaszem a św. Grzegorzem w odniesieniu do problematyki poznania mistycznego, pokazują wyraźnie, w jak dużym stopniu doktryna św. Grzegorza o życiu kontemplacyjnym została zasymilowana przez św. Tomasza. Świadczy to dobitnie o tym, że św. Grzegorz

---

licentius ad cogitationes vacat. Unde necesse est ut nec quieta mens ad exercitationem se immoderati operis dilatet, nec inquieta ad studium contemplationis angustet. Saepe enim qui contemplari Deum quieti poterant, occupationibus pressi ceciderunt; et saepe qui occupati bene humanis usibus viverent, gladio suae quietis extincti sunt. Hinc est namque quod nonnulli inquieti spiritus, dum plus exquirunt contemplando quam capiunt, usque ad perversa dogmata erumpunt; et dum veritatis discipuli esse humiliter negligunt, magistri errorum fiunt [...] contemplativa vita ultra vires assumpta, cogit a veritate cadere, quos in statu suae rectitudinis humiliter poterat sola activa custodire [...] Sed inter haec sciendum est quia saepe et pigras mentes amor ad opus excitat, et inquietas in contemplatione timor refrenat.

³¹ S.Th., II-II, q. 182, a. 4, corp.

uznawany był przez Doktora Anielskiego za jeden z najważniejszych autorytetów w tej dziedzinie.

2. Kwestia mistycznego widzenia istoty Bożej

Św. Grzegorz neguje możliwość intuicyjnej wizji Boga w życiu doczesnym. Według jego opinii w kontemplacji dusza kontemplującego jest zawsze jakby pogrążona jakby we mgle, pozostaje w mroku:

In hac vita gloria Dei ex parte tantum cognoscitur. In vultu solet cognitio demonstrari. Solii ergo ejus vultus tenetur, quia a nobis in hac vita regni ejus gloria non quanta intrinsecus habetur agnoscitur. Super quo recte expandi nebula dicitur, quia sicut est illa coelestis regni gloria non videtur. ‘Nam corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem’ (Sap. IX, 15). A videndo ergo eo nebula aspergimur, quia ipsa nostrae ignorantiae obscuritate caligamus. Unde recte per Psalmistam dicitur: ‘Caligo sub pedibus ejus, et ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum, et posuit tenebras latibulum suum’ (Psal. XVII, 10). Caligo namque est ei sub pedibus, quia non in ea claritate ab inferioribus cernitur, qua in superioribus dominatur. Ascendit enim super cherubim, et volavit. Cherubim quippe plenitudo scientiae dicitur. Proinde super plenitudinem scientiae ascendisse perhibetur, et volasse, quia majestatis ejus celsitudinem scientia nulla comprehendit. Volavit igitur, quia longe in altum ab intellectu nostro se rapuit. Volavit super pennas ventorum, quia scientiam transcendit animarum. Qui posuit tenebras latibulum suum, quia dum caligine nostrae infirmitatis obscuramur per ignorantiam nostram nobis absconditur, ne a nobis modo in aeterna et intima claritate videatur³².

³² Por. na przykład *Moralia in Job*, XVII: PL 76, 29. Również św. Tomasz zna ten rodzaj kontemplacji, który realizuje się „in caligine”, lecz w tym punkcie znajduje się on bardziej pod wpływem Pseudo-Dionizego niż Grzegorza (por. *In I Sent.*, d. 8, q. 1, a. 1, ad 4; *In I Tim.*, cap. 6, lect. 3; *In Hebr.*, cap. 12, lect. 4).

Owo pograżenie we mgle umożliwia więc widzenie istoty Boga jeszcze w tym życiu – *in statu viae*³³

Jedyny tekst, w którym Grzegorz wydaje się akceptować możliwość widzenia Boga na ziemi, zawarty jest w *Moralia in Job*, XVIII, 54:

Sin vero a quibusdam potest in hac adhuc corruptibili carne viventibus, sed tamen inaestimabili virtute crescentibus, quodam contemplationis acumine aeterna Dei claritas videri; hoc quoque a beati Job sententia non abhorret, qui ait: “Abscondita est ab oculis omnium viventium”; quoniam quisquis sapientiam, quae Deus est, videt, huic vitae funditus moritur, ne iam eius amore teneatur. Nullus quippe eam videt, qui adhuc carnaliter vivit, quia nemo potest Deum simul amplecti et saeculum. Qui enim Deum videt, eo ipso moritur, quo vel intentione cordis, vel effectu operis ab huius vitae delectationibus tota mente separatur. Unde adhuc ad eundem quoque Moysen dicitur: “Non enim videbit me homo et vivet” (Ex. 33, 20). Ac si aperte diceretur: Nullus unquam Deum spiritaliter videt, et mundo carnaliter vivit³⁴.

Doktor Anielski posługuje się tym tekstem, przede wszystkim w *Komentarzu do Sentencji*, w sensie pozytywnym – aby udowodnić możliwość widzenia Boga na ziemi:

Unde Gregorius, ibidem, dicit in glossa: ‘a quibusdam in carne viventibus, sed inaestimabili virtute crescentibus, potest aeterni Dei claritas videri; non tamen videbit eum homo et vivet: quia qui sapientiam, quae Deus est, videt, huic mundo funditus moritur’³⁵

³³ Por. na przykład *Moralia in Job*, IV, 24: PL 75, 659; IV, 25: PL 75, 660; V, 29: PL 75, 707; V, 30: PL 75, 708; V, 34: PL 75, 712; V, 36: PL 75, 715; VII, 12: PL 75, 774; VIII, 30: PL 75, 832; VIII, 52: PL 75, 856; IX, 11: PL 75, 869; X, 8: PL 75, 928.

³⁴ PL 76, 93.

³⁵ *In IV Sent.*, d. 49, q. 2, a. 7, ad 4.

W tym sensie ten sam tekst jest użyty w *De Ver.*, q. 10, a. 11, obi. 2³⁶. Jednakże w swojej odpowiedzi Doktor Anielski zawęża jego sens pozytywny jedynie do przypadku porwania mistycznego:

Gregorius loquitur de illis qui acumine contemplationis ad hoc crescunt ut divinam essentiam in raptu videant; unde subiungit: ‘Qui sapientiam quae Deus est, videt, huic vitae funditus moritur’³⁷

Część tego samego tekstu jest przytoczona nieco dalej, w q. 13:

Ad secundum dicendum, quod vivere dicitur dupliciter. Uno modo ipsum esse viventis, quod relinquitur ex hoc quod anima unitur corpori ut forma. Alio modo ponitur vivere pro operatione vitae; sicut distinguit Philosophus in II De anima, vivere per intelligere et sentire, et alias animae operationes. Et similiter, cum mors sit vitae privatio, oportet quod similiter distinguatur; ita quod quandoque designet privationem illius unionis qua anima corpori unitur ut forma, aliquando vero privationem operum vitae. Unde Augustinus super Genesim ad litteram: ‘Ab hac vita quisque quodammodo moritur, sive omnino exiens de corpore, sive aversus et alienatus a carnalibus sensibus’; et sic accipitur «mori» in glossis inductis: quod patet ex hoc quod subiungitur in glossa Gregorii: ‘Qui sapientiam, inquit, quae Deus est, videt, huic vitae funditus moritur, ne eius amore teneatur’³⁸.

Podczas gdy w *Komentarzu do Sentencji* i w *De veritate* autorytet Grzegorza był często przywoływany przez Akwinatę dla potwierdzenia

³⁶ *Praeterea, Exod. XXXIII, 20 super illud: “Non videbit me homo et vivet”, dicit glossa Gregorii, quod ‘quibusdam in hac carne viventibus sed inaestimabili virtute crescentibus, contemplationis acumine potest aeterni Dei claritas videri’ Claritas autem Dei est eius essentia, ut in eadem glossa dicitur. Ergo aliquis in hac mortali vivens carne potest Deum per essentiam videre.*

³⁷ *De Ver.*, q. 10, a. 11, ad 2.

³⁸ *De Ver.*, q. 13, a. 4, ad 2.

możliwości wizji istoty Bożej już na ziemi, to w dziełach późniejszych, zwłaszcza w *Sumie Teologicznej*, jego imię pojawia się tylko wtedy, gdy będzie chodziło o zaprezentowanie argumentów negujących możliwość takiej wizji³⁹.

W ten sposób w *Sumie Teologicznej*, II-II, q. 180, a. 5, obi. 2 cytowany jest tekst Grzegorza⁴⁰, który miałby uzasadnić tezę, że fakt, iż człowiek poznaje za pomocą wyobrażeń, nie jest przeszkodą w widzeniu istoty Boga⁴¹. Św. Tomasz odrzuca tę myśl, wyjaśniając, że wyrażenie Grzegorza „*contemplantes corporalium rerum umbras non secum trahunt*” należy rozumieć w takim sensie, że kontemplacja nie zatrzymuje się na wyobrażeniach, lecz wznosi się do „*consideratio intelligibilis veritatis*”:

³⁹ Istotnie, tekst wspomniany wyżej nie jest więcej cytowany przez Akwinatę w dziełach późniejszych. Jest wielce prawdopodobne, że św. Tomasz, z biegiem czasu, poznał lepiej myśl Grzegorza i, na mocy tej pogłębionej znajomości, uznał go za zwolennika tezy, według której ziemską wizja Boga musi być odrzucona. W konsekwencji tekst przytoczony najpierw w sensie pozytywnym, aby udowodnić możliwość widzenia Boga, został zreinterpretowany w odmienny sposób. Potem jednak Doktor Anielski nie tylko że nie używa go w sensie negatywnym, lecz nie odwołuje się do niego ani razu, prawdopodobnie dlatego, że został on uznany za tekst niejednoznaczny, a zatem mało przydatny do potwierdzenia własnej pozycji doktrynalnej.

⁴⁰ *Moralia in Job*, VI, 37: PL 75, 953: *Qui igitur culmen apprehendere perfectionis nituntur, cum contemplationis arcem tenere desiderant, prius se in campo operis per exercitium probent, ut sollicite sciant si nulla iam mala proximis irrogant, si irrogata a proximis aequanimiter portant, si obiectis bonis temporalibus nequaquam mens laetitiae solvitur, si subtractis non nimio moerore sauciat; ac deinde perpendant si cum ad semetipsos introrsus redeunt, in eo quod spiritalia rimantur, nequaquam secum rerum corporalium umbras trahunt; vel fortasse tractas manu discretionis abigunt; si incircumscriptionem lumen videre cupientes, cunctas circumscriptionis suae imagines deprimunt; et in eo quod super se contingere appetunt, vincunt quod sunt.*

⁴¹ *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, obi. 2: *Gregorius dicit, in VI Moral., quod viri contemplativi 'ad semetipsos introrsus redeunt, in eo quod spiritalia rimantur et nequaquam secum rerum corporalium umbras trahunt, vel fortasse tractas manu discretionis abigunt, sed incircumscriptionem lumen videre cupientes, cunctas circumscriptionis suae imagines deprimunt, et in eo quod super se contingere appetunt, vincunt quod sunt' Sed homo non impeditur a visione divinae essentiae, quae est lumen incircumscriptionem, nisi per hoc quod necesse habet intendere corporalibus phantasmatis. Ergo videtur quod contemplatio praesentis vitae potest se extendere ad videndum incircumscriptionem lumen per essentiam.*

Ad secundum dicendum quod contemplatio humana, secundum statum praesentis vitae, non potest esse absque phantasmatis, quia connaturale est homini ut species intelligibiles in phantasmatis videat, sicut Philosophus dicit, in III De anima. Sed tamen intellectualis cognitio non sistit in ipsis phantasmatis, sed in eis contemplatur puritatem intelligibilis veritatis. Et hoc non solum in cognitione naturali, sed etiam in eis quae per revelationem cognoscimus, dicit enim Dionysius, I cap. Cael. Hier., quod ‘angelorum hierarchias manifestat nobis divina claritas in quibusdam symbolis figuratis’; ex cuius virtute restituimur ‘in simplum radium’, idest in simplicem cognitionem intelligibilis veritatis. Et sic intelligendum est quod Gregorius dicit, quod contemplantes ‘corporalium rerum umbras non secum trahunt’, quia videlicet in eis non sistit eorum contemplatio, sed potius in consideratione intelligibilis veritatis⁴².

Natomiast w obiekcji trzeciej tego samego artykułu Doktor Anielski cytuje inny tekst Grzegorza⁴³, w którym opisana jest wizja św. Benedykta. Na podstawie tego tekstu można by wnioskować, że św. Grzegorz uznaje możliwość wizji Boga na ziemi⁴⁴. Św. Tomasz interpretuje go jednak w sposób odmienny:

Ad tertium dicendum quod ex verbis illis Gregorii non datur intelligi quod beatus Benedictus Deum in illa visione per essentiam viderit, sed vult ostendere quod, ‘quia videnti Creatorem angusta est omnis creatura’, consequens est quod per illustrationem divini luminis de facili possint quaecumque videri⁴⁵

⁴² *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, ad 2.

⁴³ Por. *Dialog*, II, cap. 35: PL 77, 200.

⁴⁴ *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, obi. 3: *Praeterea, Gregorius, in II Dialog., dicit, ‘animae videnti Creatorem angusta est omnis creatura. Vir ergo Dei’, scilicet beatus Benedictus, ‘qui in turri globum igneum, angelos quoque ad caelos redeuntes videbat, haec procul dubio cernere non nisi in Dei lumine poterat’ Sed beatus Benedictus adhuc praesenti vita vivebat. Ergo contemplatio praesentis vitae potest se extendere ad videndam Dei essentiam.*

⁴⁵ *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, ad 3. Jeszcze bardziej klarowny jest Tomasz w *Quodl.*, I, q. 1, a. 1, corp.: *Respondeo dicendum, quod corpus corruptibile aggravat animam, ut dicitur*

Autorytet Grzegorza, dla udowodnienia niemożliwości widzenia Boga w życiu doczesnym, zostaje przywołany w sposób wyraźny w artykule 5 kwestii 180, w argumencie *sed contra*. Św. Tomasz przytacza w nim tekst Grzegorza⁴⁶, w którym wizja Boga w śmiertelnym ciele jest zdecydowanie odrzucona:

Sed contra est quod Gregorius dicit, super Ezech., ‘quandiu in hac mortali carne vivitur, nullus ita in contemplationis virtute proficit ut in ipso incircumscripsi luminis radio mentis oculos infigat’

W podobnym sensie, w tym samym artykule, św. Tomasz przytacza inny tekst Grzegorza, w którym stwierdza się, że każde ziemskie poznanie o charakterze intuicyjnym (*speculatio*) nie dotyczy bezpośrednio Boskiej „claritas”, lecz realizuje się „sub illa”:

Nequaquam omnipotens Deus iam in sua claritate conspicitur, sed quiddam sub illa speculatur anima, unde recta proficiat, et post ad visionis eius gloriam pertingat⁴⁷

Oprócz tego w *S.Th.*, I, q. 12, a. 11 znajduje się glosa wzięta od św. Grzegorza, w której stwierdza się, że widzenie istoty Boga nie jest możliwe za pośrednictwem jakiegokolwiek podobizny stworzonej:

Sapient. cap. IX, 15. Summa autem elevatio mentis humanae est ut ad divinam essentiam videndam pertingat. Unde impossibile est ut mens humana corpori unita Dei essentiam videat, ut Augustinus dicit, XII super Genesi ad litteram, nisi huic vitae mortali funditus homo intereat, vel sic alienetur a sensibus, ut nesciat utrum sit in corpore an extra corpus, sicut de Paulo legitur II ad Corinth., cap. XII, 3. Beatus autem Benedictus, quando illam visionem vidit, nec huic vitae funditus mortuus erat, nec a corporeis sensibus alienatus; quod patet per hoc quod dum adhuc in eadem visione persisteret, alium ad idem videndum advocavit, ut idem Gregorius refert. Unde manifestum est quod Dei essentiam non vidit.

⁴⁶ Por. *In Ezechielem.*, lib. II, hom. 2: PL 76, 956. Tekstem tym św. Tomasz posłużył się już *Komentarzu do Sentencji*, dla potwierdzenia swojego przekonania, że nie jest możliwe, przy pomocy daru Intelaktu, dojść w tym życiu do intuicji Boga *ipsa spiritualia [...] maxime ad Deum, sed hoc erit in patria* (*In III Sent.*, d. 35, q. 2, a. 2, sol. 2, corp.).

⁴⁷ *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, ad 1. Cytowany tekst znajduje się w *In Ezechielem*, lib. II, hom. 2: PL 76, 956.

Sed contra est quod dicitur Exod. XXXIII, “non videbit me homo et vivet” Glossa, ‘quandiu hic mortaliter vivitur, videri per quasdam imagines Deus potest; sed per ipsam naturae suae speciem non potest’⁴⁸.

W *De veritate* inny fragment dzieła Grzegorza cytowany jest w tym samym celu:

Praeterea, Exod., XXXIII, 20: “Non videbit me homo et vivet” Glossa Gregorii. ‘In hac carne viventibus videri potuit Deus per circumscriptas imagines, et videri non potuit per incircumscriptum lumen aeternitatis’ Hoc autem lumen est divina essentia. Ergo nullus in hac carne vivens potest Deum per essentiam videre⁴⁹

Wszystkie te cytaty pozwalają nam zrozumieć, że – zdaniem Akwinaty – św. Grzegorz wykluczał możliwość widzenia istoty Boga w stanie obecnego życia. Mimo to, jak już wiemy, uznaje on, że niemożliwość ta nie ma bynajmniej charakteru absolutnego, o czym miałyby świadczyć – w jego przekonaniu – wizja Mojżesza i św. Pawła. W tym przypadku chodziłoby jednak o stan całkowitego oderwania od zmysłowości⁵⁰.

---

⁴⁸ *S.Th.*, I, q. 12, a. 11, sc. Chodzi o głosę zaczerpniętą z *Moralia in Job*, XXIII, 6: PL 76, 92.

⁴⁹ *De Ver.*, q. 10, a. 11, sc. 2. Glosa została wzięta z tego samego miejsca, które wskazano w poprzednim przypisie.

⁵⁰ Por. *S.Th.*, II-II, q. 180, a. 5, corp.

Summary

ST. GREGORY'S THE GREAT TEACHING ON CONTEMPLATION AND ITS INFLUENCE ON THE MYSTICAL DOCTRINE OF ST. THOMAS AQUINAS

St. Gregory the Great is one of the most frequently quoted Church Fathers in the writings of St. Thomas Aquinas. In the texts referring to mystical cognition St. Gregory's thought appears very explicitly, although with different intensity. Frequent and direct quotes from St. Gregory by all means reveal his importance as a source which St. Thomas willingly used in his reflection about mystical cognition. In the first part of this paper several important points of St. Gregory's teaching on contemplative life were synthetically presented. St. Thomas incorporated them, to a different extent, into his mystical doctrine. In the further part of this paper the Author presents the issues connected with the vision of God's essence during our earthly life and conditions of such a vision. At this point some essential differences between the two authors can be noticed.